

Миглена Дикова-Миланова, д-р
Гентски университет, Белгия

СЪВРЕМЕННИЯТ БЪЛГАРСКИ РОМАН И (ПРЕ)НАПИСВАНЕТО НА ИСТОРИЯТА

Резюме. Тази статия има за цел да разгледа аспекти от отношението към добре известни факти от българската история, представени в романа „Възвишение“ (2011) на Милен Русков и в романа „Сестри Палавееви – по пътя към новия свят“ (2017) на Алек Попов. Първата книга разглежда периода на българското национално възраждане през XIX век и полемиката около фигурата на Димитър Общи. Романът на А. Попов разказва историята на партизанската съпротива от 1940-те години в България. И двата периода имат много специално и важно значение за българите и за българската история като цяло.

Романът на Русков може да се чете в близък диалог с романтичната и кантианска идея за възвишеното. Романът на А. Попов имитира сюжетните линии на приключенските повести и романи за деца и юноши, одобрени от БКП, за комунистическата съпротива и нейната борба с фашизма и срещу капиталистическото класово общество. Пример за такъв роман е „Овчарчето Калитко“ (1946) на И. Хаджимарчев. Романът на Попов може да се разгледа и в наративния контекст на класическите комикси в стила на Батман, Супермен и Жената чудо. М. Русков и А. Попов пренаписват и деконструират митовете около двата периода от българската история и враждат Възраждането и партизанското движение в съвременния, непрекъснато променящ се поглед върху политическото, литературното и историческо развитие на страната. Въпросът е може ли литературата да направи това, което и политиката, и самата история не са успели да постигнат досега, едновременно да промени и запази историческата ни памет за ключови събития от миналото.

Ключови думи: съвременен български роман, възвишеното, Милен Русков, Алек Попов, литературна критика, българска история

В словото си „За случайните съвпадения“ Милен Русков говори за връзката между съвпаденията и континуума на историята. Случайните съвпадения ни карат да търсим неочаквани съчетания на случки и събития, да открием скрита логика зад привидността на фактите и да съединим по нов начин съставките на миналото и света. В комбинацията на случайните съвпадения разчитаме почерка на сложния и винаги изненадващ стихийен гений на живота. Според Русков геният на живота:

[н]яма определена форма, но е там, в това постоянно движение на случайните съвпадения. Част от което сме и ние, непрекъснато съвпадаме в нещо с някого, и тъкмо затова аз обичам да пиша литература – понеже мога да се видя разхвърлян, разпръснат между десетки хора от други времена и места, с никой от които не съвпадам напълно; мога да видя как историята – в двата смисъла на тази велика дума – разглобява нещата и после ги сглобява по нов начин със същите материали. Това ми дава усещане за огромен простор и същевременно чувството, че съм част от един грамаден континуум, от широката река на историята, на разказа.¹

Историята на разказа, извивките и изненадите на сюжета в романа, гъвкавостта на думите са подходящи проводници на свободната игра на историческите съвпадения. Какъв по-добър способ да се разглобят и съединят по неочаквано нов начин разпръснатите блокове на историята от написването на роман! Такова пренаареждане на историческата картина постигат романите на Алек Попов за близначките Палавееви „Сестри Палавееви по пътя към новия свят“ (2017), както и книгата на самия Милен Русков „Възвишение“ (2017)².

Това са два романа, които пренаписват събития, свързани с два от най-важните и добре познати периоди в българската история – Възраждането и партизанското движение по време на Втората световна война. Това са периоди, които продължават до голяма степен да определят идеята за споделена историческа идентичност и общностна – политическа, социална и културна – принадлежност на мнозина. Тези събития, заедно с неотменно придружаващите ги тълкувания и идеологии, са органично врязани в познанието за история и литература и в емоционалната памет на много поколения. Обществените разговори и личните мнения за тези периоди противопоставят и обединяват, провокират нужда от преосмисляне или страх от промяна на често утопичния, единен исторически контекст, който тези събития автоматично и механично пораждаат, отново и отново.

Възраждането и Втората световна война имат една важна обща особеност – те отбелязват историческо начало. Възраждането пробужда идеята за национална общност в нейната начална и възможно исторически най-положителна и все още доброкачествена форма. Втората световна война бележи политическото разделение на Европа и света на социалистически и капиталистически. Изисква се голяма смелост и литературно умение, за да се пренапише станалото през тези два периода. Рискът е значителен, винаги ще има недоволни и засегнати, но новата версия на старата история може да разкрие скрити шокиращи

¹ Цит. по: РУСКОВ, М. За случайните съвпадения. – *LiterNet*, № 11 (168), 4.11.2013: https://litenet.bg/publish14/m_ruskov/sluchainite.htm.

² Първото издание на романа „Възвишение“ датира от 2011. В тази статия е използван текстът от изданието през 2017.

страни на познатото и да покаже, че някои страхове са неоснователни, а някои исторически проблеми – решими, особено когато са поставени в нетипична идейна среда. Почти две десетилетия след друга важна историческа промяна – падането на Берлинската стена през 1989, времето за пренареждането на блоковете на историята и на публичната дискусия върху историята е дошло.

Алек Попов и Милен Русков използват с майсторство и увереност стилистиката на иронията, абсурда и сарказма, за да се включат в подновения дебат за миналото и да го превърнат в разговор за бъдещето на идеята за „българска“, политическа и културна самоопределеност.

Тази статия ще се спре върху някои аспекти на подхода на двамата автори към разграждането на наложилата се като традиционна интерпретация на историческите факти. Като отправна точка за този шаблонен и общоприет модел на прочит на историята служи главно официалната идеологическа рамка на 1980-те и на социалистическия реализъм. От особен интерес е и начинът, по който Попов и Русков включват развоя на българската история в потока на общоевропейската историческа, литературна и интелектуална традиция. Статията ще очертае и някои от водещите аспекти на ролята на литературата и съвременния роман в публичния дебат върху историята и историческото самосъзнание и самоопределяне.

„Ангелът на историята“ и дебатът за миналото

Своеобразното преосмисляне на историята, типично и за двата романа, може да се види в по-широкия контекст на Европейския модернизъм, също преживяващ поредната си криза³. Ако вярваме на френския социолог и философ Бруно Латур, цялата поддържаща универсална рамка на това, което сме приели да определяме като природа, социална среда, критика и прогрес, показва тревожни симптоми на теоретична умора, невалидност и неспособност да обясни нееднородния свят, в който живеем. В книгата си „Реасемблиране на социалното“ (2007) („Reassembling the Social“, 2005) Латур анализира приетите за общовалидни обществени структури – научни открития, правна система, самите идеи за социална принадлежност и действие, и достига

³ В статията си за „Възвишение“, „Роман за българското Risorgimento“ Св. Игов споделя, че романът на Русков вплита мотивите за „българското“ в синтеза „на родно и чуждо, на национално и универсално“ и че „българските проблеми са видени като универсални екзистенциални и исторически проблеми, в персонажните и събитийни конфигурации на „Възвишение“ са заложени множество архетипни – митологични, исторически и литературни – образни инфраструктури“. Вж.: ИГОВ, Св. Роман за българското Risorgimento. – *LiterNet*, № 10 (143), 13.10.2011: <https://litenet.bg/publish/sigov/milen-ruskov-vyzvishenie.htm>.

до извода, че те са в състояние на криза и се нуждаят от пренареждане в съгласие с нова оригинална свързваща логика⁴. От текста на Латур става пределно ясно, че водеща характеристика на този нов начин на свързване е своеобразната посока на връзката. Традиционната и изпитана модерна техника, отделните факти, събития и предмети да се подвеждат под или обясняват чрез значенията на един водещ универсален принцип, губи ролята си на основен теоретично-научен и създаващ реалното инструмент. Общността на света се изгражда чрез търпеливото подреждане на нееднородни и равнопоставени късове реалност⁵.

В една по-късна своя публикация – “An Attempt at a Compositionist manifesto” (2010), Латур обяснява, че новото сглобяване на света и реалното заимства принципи от универсализма и релативизма. Универсалността, твърди Латур, трябва да се преоткрие в процеса на съединяването на разнородни елементи, а не да се мисли като изначално дадена⁶. В контекста на постоянното теоретическо напрежение, свързано с търсенето на нов универсализъм, авторът отново поставя под съмнение валидността и адекватността на (пост)модерната картина на природата⁷. Според автора ние се намираме отново в XVI век, във времето преди епистемологичното рационално подреждане на природата в единна система⁸. Все повече и повече се сблъскваме не с универсално подредена природа, а с природа в безпорядък⁹. Латур говори за „края на природата“¹⁰ и настоява за нейното деполитизиране.¹¹

Според Латур перспективата и посоката, през която модерността възприема и мисли историята, също трябва да се промени. Той се позовава на запомнящия се образ на „ангела на историята“ на В. Бенямин – ангелът вторачено съзерцава миналото с всичките му ужаси и разрушения, но бурята на прогреса го тласка неизменно в посока на бъдещето¹². Латур променя парадоксалната и сложна поетична аналогия на Бенямин, пишейки, че „ангелът на историята“ не само е обърнал гръб на бъдещето, изцяло погълнат от опустошенията на миналото, но и не вижда разрухата, която той, летейки заднишком, причинява в

⁴ Цит. по: LATOUR, B. *Reassembling the Social*. Oxford University Press, 2005, p. 7.

⁵ Пак там, с. 142.

⁶ Цит. по: LATOUR, B. An Attempt at a “Compositionist manifesto”. In: *New Literary History*. Vol. 41, 2010, p. 474.

⁷ Пак там, с. 481–482/483.

⁸ Пак там, с. 480.

⁹ Пак там, с. 481.

¹⁰ Пак там, с. 479.

¹¹ Пак там, с. 480–483.

¹² Бенямин пише за „ангела на историята“ в есето си “Über den Begriff der Geschichte” (1940). „Ангелът на историята“ е всъщност ангелът от картината на П. Клее “Angelus Novus” (1920).

настоящето¹³. Дошло е времето, внушава Латур, ангелът да се обърне, да загърби миналото, да се откаже от утопичната идея за бъдещето, което и без друго е прожекция на минали катастрофи и неосъществени проекти, и да отправи поглед към съществуващите сега възможности¹⁴. С други думи, ангелът трябва да престане да бяга от ужасите на миналото, търсейки убежище в бъдещето, и трябва да започне да пренарежда историята и света, използвайки подръчни материали¹⁵.

Усилието да се разнищат и разделят безнадеждно вкопчените едно в друго минало и бъдеще, за да се пресъчини и подреди възможно най-правдоподобно картината на времето, в което живеем, може да се прочете в романите на Попов и Русков. Съпоставките между анализа на Латур и сюжетното развитие в книгите на двамата български автори могат да продължат. Попов и Русков ни връщат в миналото, за да сглобят по нов начин добре познатите истории на революционните комитети през Възраждането, Арабаконашкия обир, Димитър Общи, предателството; и на партизанското движение и политическите промени в България след Втората световна война. Романите поставят историческото време в начална нулева позиция не за да засилят чувството ни за загуба на героичното златно минало с всичките му неосъществени обещания за бъдещето, не за да подсилят и оправдаят носталгичното ни желание да повторим миналото, а за да ни помогнат да се освободим от утопичния чар на общата ни история и да заздравим връзката си с настоящето. Попов и Русков сглобяват историята, преплитайки миналото с елементи от настоящето и неочакваното с познатото. Романите преосмислят миналото, отваряйки хоризонта към неизвестното още бъдеще и ни помагат да не пропуснем настоящето.

Попов и Русков участват в дискусиата върху историята не само със сюжетите и героите от романите си, но и с личните си директни изказвания и преценки. Публичният съвременен разговор за общото ни минало е многопластов и многопосочен и засяга трудните за еднозначно формулиране и разрешаване проблеми за политическа ориентация и предпочитания, социална принадлежност, идентичност и национална идентичност, носталгия и критичност.¹⁶

В изследването си върху връзката между фиктивен художествен наратив и наратив изобщо Д. Матраверс¹⁷ убедително доказва тезата си, че разликата между двата типа повествование не изисква коренно различна употреба на въображението. Това, от своя страна, означава, че емоционалната и когнитивна реакция на четящия литературен текст би била много сход-

¹³ LATOUR, B. Op. cit., p. 485–486.

¹⁴ Пак там, с. 485–486.

¹⁵ Пак там, с. 487.

¹⁶ Става въпрос за статии и интервюта, публикувани в печата главно в периода между 2012–16 г.

¹⁷ MATRAVERS, D. *Fiction and Narrative*. Oxford University Press, 2014, p. 77.

на с тази на читателя на исторически текст или на слушателя на новините.¹⁸ Според Матраверс, важна е не толкова разликата между литературно-фикционален и фактуален разказ, а между „изображение“ и „директна конфронтация“¹⁹. Четенето или слушането за събития и премеждията на хора, които са извън нашия личен периметър на действие, поради отдалечеността си във времето или пространството е много сходно с четенето на художествена литература – и в двата случая не можем да променим хода на ставащото с нашето поведение²⁰. „Изображенията“, фикционални или фактологични, са винаги извън обсега на нашето непосредствено влияние. В този смисъл художествените и публицистично-журналистически текстове могат да играят еднакво важна роля в публичния дебат и при това без непременно да подтикват към незабавни политически или социални действия.

Своеобразната отдалеченост на фикцията от конкретното действие я прави подходяща за построяването на смели решения на конкретните проблеми. Литературният текст е свободен да експериментира и затова неочакваните му и изненадващи открития често изпреварват изводите на официалните политически и институционални дискусии. Съдбата, победите и пораженията на литературните герои на Попов и Русков ангажират въображението и мислите ни по начин, сходен с този, предизвикан от историческите монографии, журналистическите статии и предавания, посветени на събитията, описани в романите им. Гласовете на Русков и Попов като фикционални разказвачи и като наши съвременници, участващи с мненията и оценките си в дебата за миналото, се преплитат и допълват, за да направят интерпретацията на историята, която те предлагат, едновременно меланхолично-философска и злободневно-ангажирана.

В интервю, дадено по повод излизането на първия роман за сестри Палавееви (2013), Попов говори за полемичната и провокираща размисъл роля на литературата.²¹ На въпроса дали не се страхува, че новият му роман може да предизвика отрицателната реакция на част от четящата публика, Попов отговаря:

Винаги съм смятал, че изкуството трябва да поражда дебат, да предизвиква нещо в читателя – ако не сълзи на възторг, поне страх, шок или смях [...]. Така че и раздражението върши работа, стига човек да не остава безразличен.²²

Писателят говори и за чувството за свобода, което прави възможна промяната на традиционната жанрово-стилистична рамка, в

¹⁸ Пак там, с. 50–51.

¹⁹ Пак там, с. 53.

²⁰ Пак там, с. 3.

²¹ Интервюто е дадено пред в. „Монитор“ на 28 март 2013. Вж.: <http://ciela.bg/medias/article/325>.

²² Пак там.

която се развива действието на социалистическите популярни детско-юношески партизански романи и повести като „Овчарчето Калитко“ (1946) и „Митко Палаузов“ (1951):

„Сестри Палавееви“ е книга, писана 20 години след края на комунизма, и мисля, че това е определящо. Няма цензура, нито автоцензура, нито социалистически реализъм, нито генерална линия, нито пропаганда [...]. Чувствах се напълно свободен, а свободата работи по особен начин в главата на човек и резултатите винаги са неочаквани [...]. В моята младост обаче това бяха приключенските романи и аз съм ги възприемал именно така, без да отчитам идеологическия момент. Ние бяхме потопени в този контекст и това сякаш не ни правеше впечателение [...]. Историите, които разказвам, ситуацияите и диалозите просто няма как да се случат в тези класически партизански романи.²³

Променяйки поетиката на романа и превръщайки класическия партизански наратив в приключенско четиво, което съдържа сюжетни и изразни елементи, взаимствани от американския комикс и популярната култура, Попов започва да пренаписва миналото. Романите за сестри Палавееви коренно променят начина, по който възприемаме периода непосредствено преди и след Втората световна война.

Наложителността да се преосмислят стандартите, според които измерваме историята и историческите личности и герои, прозира и в казаното от Русков в телевизионно интервю, дадено по повод премиерата на филма „Възвишение“.²⁴ Русков споделя, че в романа си той се е стремил „да избяга от клишето, че Димитър Общи е лош човек и предател, и от клишето, че българските революционери са чисти и светли образи, които нямат никакви човешки слабости или страсти“.²⁵ Като резултат, героите от романа на Русков са сложни характери, съществуващи извън черно-белия стереотип, наложен им също и от социалистическия реализъм и спецификата на неговите изисквания към пресъздаването на миналото.

В друго свое интервю Русков говори за книгите си:

Моите книги са много особени книги. Те са много различни от конформистката и стандартна представа за хубаво [...]. Насочих цялата си не-конформистка, деструктивна и революционна енергия в литературното поле. От асоциална стихия тя се превърна в творческа градивна стихия. Това е най-умното нещо, което съм направил в живота си.²⁶

²³ Пак там.

²⁴ Интервюто е дадено и излъчено през ноември в bTV Новините България, 2017. Вж.: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/avtorat-na-vazvishenie-bjagah-ot-kliseto-che-balgarskite-revoljucioneri-sa-svetli-obrazi-bez-slabosti.html>.

²⁵ Пак там.

²⁶ Интервюто е дадено през октомври 2016 за eМисия България на Би Ай Ти. Вж.: <https://www.bitelevision.com/milen-ruskov-malko-pisatel-malko>

Съчетаването на чувството за свобода със стихийната енергичност и литературното умение на таланта води до разграждането не само на романови стереотипи, но и до ставащото все по-наложително преосмисляне на миналото. Неизбежният и вече протичащ у нас дебат за историята и за промените на акцентите в нейното интерпретиране и съдържание може да се постави и разгледа в рамките на вече споменатия реконструктивен модел на Латур. Иронията е, че в случая с България може да става дума за двойна „де-конструкция“ и „ре-конструкция“. От една страна, на европейския универсализъм, който досега се е опирал на (пост)модерните идеи за критика, природа и прогрес, и от друга – на много по-конкретната политическа и икономическа система у нас, която след падането на Берлинската стена (1989) е в процес на себеосмисляне, търсене и подмяна на обществени и етически представи и ценности. В този смисъл дебатът за историята у нас може да се води и в контекста на кризата на социалната, политическа и морална нормативност и познавателна система на европейската модерност. Пренареждането на общото ни, българско и европейско, минало, за да се открие вдъхновение за пресъчиняването на настоящето, е сложна задача и факторът, който най-силно допринася за изпълнението ѝ е нейната неотложност.

За разрешаването на подобни многосъставни проблеми използването на въображение и чувство за хумор в публичната дискусия може да ускори търсенето на решения и да посочи начини за преодоляването на редица, наглед безизходни, политически и идейни противоречия. Писането и четенето на книги като занимание, което е едновременно „безопасно и градивно“,²⁷ се вписва успешно в динамиката на обществения разговор за миналото и неговата интерпретация, защото голяма част от дебата за историята у нас се позовава на текстове. Става дума за дискусията за ключовите текстове в учебниците по български език и литература за средните училища, водена и отразена в пресата главно през 2016 година.

В различни статии загрижени учители и специалисти по образованието коментират идващите промени²⁸. В публикацията „Премахнат „История славянобългарска“ от учебниците на шестокласниците“ се казва, че изваждането на Паисиевата „История славянобългарска“, Ботевото „Хайдути“, „Вятър ечи, Балкан стене“ на Чинтулов и други възрожденски текстове от учебниците по литература за 6. клас застрашава чув-

razbojnik-malko-revoljutsioner/.

²⁷ Думите са на Милен Русков и са взети от вече споменатото интервю за еМисия България на Би Ай Ти през 2016.

²⁸ Статии по проблема могат да се намерят на: <https://offnews.bg/obshtestvo/novi-uchebnitci-po-istoria-za-v-klas-shte-ima-naj-rano-prez-noemvri-v-625915.html> и на: <https://www.klinklin.bg/apologia-na-paisii/>

ството за идентичност на младите ученици²⁹. Изразява се безпокойство и от факта, че български възрожденски текстове се заменят с произведения на чуждестранни автори.³⁰ И наистина, факт е, че в новите учебници по литература от 4. до 10. клас текстовете от български автори съжителстват с героите на Твен, Перо, Дефо, Даръл, Нушич, Суифт, Байрон, Пушкин, Омир, Бокачо и Шекспир.³¹ В посочената статия четем:

Паисиевата история отпада от учебната програма на шестокласниците. Това става ясно от проекта на новата програма на Министерството на образованието, събщи Нова телевизия. Липсват още емблематичните произведения като „Хубава си, моя горо“, „Вятър ечи, Балкан стене“ и „Къде си, вярна, ти, любов народна“. „Хайдути“ на Ботев ще бъде изучавано в пети клас. Вместо „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски шестокласниците ще четат „Робинзон Крузо“.

Отпадането на „История славянобългарска“ и други емблематични творби срещна обаче сериозен отпор от страна на учителите. „Отпадат текстове, които са фундаментални за българското мислене и самосъзнание“, смята Ц. П. (съкращението на името мое – М. Д.), която преподава български език и литература.³²

Страхът от промяна, който се основава на още по-изначалния страх от свобода, е силна и оправдана емоция, която не бива да се пренебрегва. Може би страхът е чувството, което не позволява на „ангела на историята“ да се обърне и, загърбвайки миналото, да види ясно настоящето. Страхът от промяна е страхът от свободата да видим и почувстваме реалността на „сега“.

След И. Кант Е. Фром също разделя свободата на негативна – „свобода от“ – и позитивна – „свобода за“.³³ За Фром „свободата от“ се изразява в отхвърлянето на пре-индивидуалистическата и пре-модерната човешка зависимост от строгите социални норми и ограничения³⁴.

²⁹ Статията „Премахват „История славянобългарска“ от учебниците на шестокласниците“ е публикувана на страницата на news.bg на 23 януари 2016. Вж.: <https://news.bg/education/premahvat-istoriya-slavyanobalgarska-ot-uchebnitsite-na-shestoklasnitsite.html>. Понастоящем „История славянобългарска“ е включена в учебниците по литература за 9. клас на средните училища.

³⁰ Става въпрос за очакваната подмяна на „История славянобългарска“ с „Робинзон Крузо“.

³¹ Учебникът за 7. клас съдържа главно текстове от българската класическа литература.

³² news.bg; 2016, пак там.

³³ Е. Фром пише за позитивна и негативна свобода в книгата си „Die Furcht vor der Freiheit“ (1941). Английският превод на книгата „The Fear of Freedom“ (1942) може да се види на: <http://realsociology.edublogs.org/files/2013/09/erich-fromm-the-fear-of-freedom-escape-from-freedom-29wev.xr.pdf>

³⁴ FROMM, E. *The Fear of Freedom*. 1942, Retrieved: <http://realsociology>.

Тази негативна свобода е по-лесна за постигане и има тенденцията да нараства и разширява сферата си на приложение. Отрицателните ефекти на негативната свобода са чувството на изолация и страх³⁵. Формите на бягство от тази свобода са най-често опитите да се замести старият модел на подчиненост с нов³⁶. Единственият сигурен начин да се преодолее страхът и повтарящото се завръщане към форми на политическа и социална зависимост е постигането на позитивна свобода, съдържаща и гарантираща възможността за пълна творческа изява на уникалната индивидуалност на всеки.

Според Фром обаче в историята на човечеството никога не е съществувала форма на политическо и социално управление, която да е успяла успешно да включи позитивната свобода в механизмите на властта³⁷. Фром твърди, че единственият начин да се придаде социална форма на позитивната свобода е спонтанното изразяване на собствената индивидуалност в различни творчески дейности³⁸. Писането на художествени текстове определено е една от формите на подобно творческо себеизразяване, което прави „свободата за“ осезаема. Това постигат и романите на Попов и Русков – помагат ни да преминем, макар и фикционално, макар и за кратко, отвъд страха си от свобода. Свободата е неизбежен елемент от процеса на пренаписване на общността и историята.

„Възвишение“, възвисяване, възвишено

„Възвишение“ започва точно на 27 февруари в Котел и първото нещо, което главният разказвач Гичо ни казва, е колко студен и ветровит е градът през зимата. Гичо от Котел чака Асенчо от Жеруна. Двамата имат среща с Димитър Общи в началото на март. Гичо също категорично заявява, че е посветен на Делото на революцията³⁹. Чакайки Асенчо, Гичо чете надписа „Помогни ми да тя възвися“ на старото Котленско училище. Мисълта на Гичо се плъзга от надписа към училището и след това към ползата от ученето. Разказвачът свързва образованието със знанието и високите идеи и заключава, че „[о]ттука до Делото има една крачка!“⁴⁰. Последователността в наблюденията на Гичо, започващи с „възвисяването“ от училищния надпис, преминаващи през идеята за ползата от познание, през „благородная мисли“ и завършващи с револю-

edublogs.org/files/2013/09/erich-fromm-the-fear-of-freedom-escape-from-freedom-29wev.xr.pdf

³⁵ Пак там, с. 115.

³⁶ Пак там, с. 6.

³⁷ Пак там, с. 227.

³⁸ Пак там, с. 219.

³⁹ Цит. по: РУСКОВ, М. *Възвишение*. Пловдив: Жанет 45, 2017, с. 10.

⁴⁰ Пак там, с. 8.

ционното Дело⁴¹, отразява много точно вътрешното движение на емоциите и размишленията, които придружават просвещенското и романтическо чувство за възвишеното. В този снеговит февруарски ден Гичо „открива“ един от най-удачните рационално-сантиментални механизми на модерността за достигане до идеята за свобода – възвишеното.

Връзката между въвеждащите разсъждения на Гичо и последвалото му „възвисяване“ към свободата и смъртта и категорията за възвишеното не е случайна. Във вече споменатата си реч „За случайните съвпадения“ Русков споделя как дългогодишният му интерес към английския романтизъм, към поезията на Байрон и Шели и към естетическата категория, която изразява най-висшия творчески идеал на романтизма – възвишеното, го кара да забележи и оцени надписа на старото Котленско училище: „Помогни ми да те възвися“ и да започне писането на романа си:

Работата е там, че аз дълги години исках да напиша книга – художествена книга – за романтизма, аз обичам много английските романтици, познавам ги бих казал до съвършенство и дълги години си водех записки, подготвих се за тази книга, написах части от нея, изобщо живеех с това, с тази мисъл, с това настроение, потопен, тъй да се каже, в романтическия светоглед като иронично отдалечен и същевременно симпатизиращ, съпричастен, съпреживяващ този светоглед наблюдател, съпреживяващ и неговата естетика, сиреч художествен идеал. Коя е най-високата категория в романтическия художествен идеал? – Възвишеното. The sublime. Възвишеното е по-красиво от красивото и нещо различно от него. Една олющена от времето, западнала стара сграда може да бъде възвишена, без да е красива, и особено ако с нея е свързана някоя драматична история. Не е задължително и историята да е красива – историята може да е грозна и дори страшна. Но това съчетание на олющената стара западнала сграда и нейната страшна история може да бъде възвишено. Такова може да е нейното въздействие върху човешкия дух, върху ума и сетивата на чувствителния наблюдател.⁴²

Връзката между възвисяването и възвишеното и между стремежите на Възраждането и търсенията на Романтизма прави, по думите на Русков, от „Възвисяване“ едновременно българска книга и книга за романтизма и възвишеното. Откритието на връзката между двете светоусещания и естетики, романтическа и възрожденска, вдъхновява Русков. Той пише:

Изведнъж в главата ви прогърмяват сякаш десетки врати, някакъв изпаднал от другия край на Европа, от съвсем други времена ключ ги

⁴¹ Пак там.

⁴² Цит. по: РУСКОВ, М. За случайните съвпадения. – *LiterNet*, 2013, № 11 (168): https://litenet.bg/publish14/m_ruskov/sluchainite.htm

отключва, в ума ви се извършва мигновен преход по невероятно извитите коридори, които водят от Байрон до Берон, тази връзка звучи толкова странно, че прилича на виц, на някаква особено остроумна шега – Байрон, който умрял през 1824 г., и Берон, който публикувал същата година „Рибния буквар“ [...]. Може ли да има нещо по-далечно от тези два свята, как е възможно да се прокара връзка между тези две култури? – Възможно е. Моето откритие в онзи августовски следобед беше тъкмо това. Това беше поразяващо, смайващо за мен откритие. Че има връзка между Байрон и Берон, че има коридор – естетически, художествен коридор – между тези два свята.⁴³

Самото заглавие на романа и играта на думи – възвишено, възвишение, възвисяване, която четем в текста му, насочват вниманието към реалността на коридора между двата свята, между Гичо, Байрон и всички поети, революционери и бунтари, които са живели и живеят възвишеното. „Възвишение“ става книга за романтизма и едновременно с това остава един от най-вълнуващите и майсторски предадени разкази за Възраждането. Следвайки Русков, който използва свободата на фикцията, за да пресъздаде изгубената днес непокътнатост и мистериозна сила на природата, получаваме възможността да преживеем неимоверните възходи и падения на Възраждането и на чувството за възвишеното.

Възвишеното е сложно, противоречиво и двузачно чувство, което най-често е породено от съзерцаването на природата в нейната необузdana стихийност и първична сила. Могъществото на природата отключва идеята за силата и свободата на наблюдаващия природните стихии човек. Чувството за възвишеното започва с негативните емоции на страх, несигурност и с усещането за заплаха, а завършва с удоволствието от осъзнаването на собствената ни сила и независимост от природата и на предназначението ни в живота. Възвишеното е своеобразен катарзис, който извисява наблюдателите на природата или на впечатляващи с размерите и пропорциите си архитектурни паметници над ежедневното и ги подготвя за изключителното и героичното.

Във „Възвишение“ Гичо наблюдава природата и усеща и размишлява върху нейната сила и отделеност от човека. След обира в Арабаконак, след като е бил заловен от пазачите на карловската градска порта и след това освободен, Гичо стига с части от четата на Общи до Върбишкия проход. Свечерява се:

Тоя припадащ сумрак над полята, тъмнеещите гърбове на планините в другата посока. Някъде в далечината ся чува слабо гръм, но ся не види откъде [...]. Има ще река, и нещо безутешно в природата. Нещо може ся каза дори много безутешно. Ако отидеш, та седнеш в туй поле сега, кога ся спуска здрач, в синия час, кога въздухът изглежда по-ско-

⁴³ Пак там.

ро прозрачен, нежели невидим, отпървом можеш да изпиташ кой знай що, докато лежиш тъй и гледаш здрачът и жълтите треви, но после ще почувстваш, брате, една дълбока скука [...]. И тъкмо туй е безутешното. Защото ти разбираш, че сичко туй въобще не та касае. А по-точно – че ти си му чужд и не си ти част от него, пък все едно желайш ли, или не. Че то си живееш свой живот, и той е за теб непроницаем.⁴⁴

И още:

Мен даже ма малко страх изпълва, като гледам тия тъмнеещи балкани, при все че ги добре познавам, а може би точно затова [...]. Не това имам под вид. А че сичко туй изглежда дълбок знак за същинската страховита душа на това нещо, за скритий му в дълбокото мрачен корен. Защо природа е, брате, вездесъщ тиранин, и е най-страшно нещо на света.⁴⁵

Преоткриването на природата не като чужда и застрашителна, а като вдъхновяваща, изисква усилие от страна на наблюдателя. Можем да съзерцаваме плашещата природна мощ като равностойна по сила само ако сме готови да открием вътрешната си пренагласа за свобода и се намираме в приемлива физическа безопасност.

Кант е немският философ от епохата на Просвещението, който посвещава част от трансценденталната система на чистия разум на естетическите и етически проблеми на възвишеното⁴⁶. Със стройната си дуална структура кантианското понятие за възвишеното може да даде полезни насоки при търсенето на начин за осъществяването на прехода между „свобода от“ и „свобода за“. Следвайки Кант, възвишеното ни прави „свободни от“ природата, за да можем да използваме тази „свобода за“ постигането на по-висшето си морално призвание в света. От своя страна, романтичното възвишено, което населява поетическите светове на Уърдсуърт, Колридж, Шели и Байрон, е силно повлияно от идеите на Бърк за красивото и възвишеното.⁴⁷

Интересно е да се отбележи, че и двамата мислители – Бърк и Кант, придават своеобразна силна раздвоеност на състоянието на наблюдаващия възвишената природа. От една страна, зрителят на естествените стихии изпитва вече описаното, силно полярно чувство на страх и удоволствие, но съществува и друг, важен дуален елемент, характеризиращ преживяването на възвишеното. Бърк пише, че необходимото условие за уталожването и превръщането на първоначалния страх в удоволствие е достатъчната отдалеченост на съзерцаващите от

⁴⁴ Цит. по: РУСКОВ, М. *Възвишение*. Пловдив: Жанет 45, 2017, с. 324.

⁴⁵ Пак там, с. 325.

⁴⁶ Цит. по: КАНТ, И. *Критика на способността за съждение*. София: БАН, 1993, с. 125–151.

⁴⁷ Е. Бърк пише за категориите за красивото и възвишеното в “A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful” (1759).

опасностите, които могат да ги наранят или убият⁴⁸. По сходен начин Кант изрично подчертава, че гледката на могъщата природа, на високите скали, на буреносните облаци, развълнуван океан и светкавици, е „толкова по-привлекателна, колкото е по-страшна, стига само да се намираме в безопасност“⁴⁹. Настояването за физическа отдалеченост на наблюдателя от театъра на природните феномени определено показва, че възвишеното не е въпрос на непосредствена схватка със стихийните, а се случва в интериорите на мисълта.

В преживяването на възвишеното има елемент на постепенно временно затихване на физическото и телесното за сметка на повишената активност на мисълта, въображението и чувствата. Това състояние напомня на положението на читателя, който седи в тихия си уютен дом, или в студената университетска библиотека пред разтворената книга и вижда и чувства страха, нетърпението, ентузиазма и разочарованието на Гичо в снежния Котел или в зеления Балкан.

Кант описва странната парадоксална динамика на възвишеното, като твърди, че усещането на удоволствие е косвено и „се създава чрез чувството на моментно потискане на жизнените сили и следващо веднага след това толкова по-силно излияние на същите“⁵⁰. Моментът на потискане на жизнените сили е моментът на мълчание на природата в нас и извън нас, това е и затишието на заобикалящите ни конкретни обстоятелства. В този момент на тишина мисълта е свободна да се движи и открива нови пространства.

Временно в безопасност от преследвания и потери, малко преди да получи вестта за залавянето на Общи, Гичо седи под топлото лятно слънце, мисли и мечтае за свободата, за пълната свобода:

Природата е много хубава по туй време. Балканът. Гората е толкоз зелена. Полюшва ся едва, шуми леко. Мирише на младост. И цяла е в светлина. Светлоструй [...]. Ня ми ся обикаля с тая дружина. Ще ми ся ей тъй да тръгна из гората, из полетата, без цел и посока, да вървя тъй от място на място – не че някъде определено отивам, ами ей така [...]. Иде ми да зарежа и дружина, и революцията, и ей така да тръгна да ся скитам из гората, да ся пека на камънаците като някой смок, да ся търкалям в тревите [...]. Без всякоя цел. Защото светът е хубав! Много е хубав дори! Очарователна работа! Неизразима!⁵¹

Мисълта на Гичо продължава:

⁴⁸ BURKE, E. *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*. Cambridge University Press, 2014, p. 58.

⁴⁹ Цит. по: КАНТ, И. *Критика на способността за съждение*. София: БАН, 1993, с. 145.

⁵⁰ Пак там, с. 126.

⁵¹ Цит. по: РУСКОВ, М. *Възвишение*. Пловдив: Жанет 45, 2017, с. 360.

Ала трябва да си свободен. Светът е за свободните направен. Сам Господ, казват, го е направил тъй, от свобода. И само свободните могат да му ся насладят. А човеците често тънат в робство и туй наричат свой живот. Какво нещастие, каква поквара на блаженный свят!⁵²

Това не е първият път, когато Гичо мисли за връзката между природата и свободата. Преди обира в Арабаконак той слуша гласа на Общи и гледа небето:

Небе ся отгоре синее, ярко блести, ни облаче по него не плава. Дълбока работа, брате! Дълбока и висока, и сладка. Светло та покрива отгоре, синей, искри. Няма бряг, няма край. Сякаш самото то ти дума: „Свободен бъди! Виж ма мен, като мене бъди!“⁵³

Мълчанието и спокойствието на природата, у Гичо и около него, му помага да извиси мисълта си и да разбере нуждата от свобода.

Четейки романа, ние следваме гласа на Гичо, който заглушава шума на настоящето и ни сблъсква със самото начало на идеята за политическа свобода и общност. Потапяме се във времето, когато модерността е обещавала просветление и братство, природата, в остър разрез с оправданите екологически страхове на Латур, е провокирала възвишени мисли за свобода и е давала надежда на окриления дух. Ние сме във Възраждането и Русков чрез литературния си „аватар“; Гичо ни разказва и показва как изначалният ни български модерен свят е съчинен, прочетен, написан в буквар, преживян, изстрадан, простен, предаден и обичан.⁵⁴ Под вековните дървета на изконния разбойнически и бунтарски топос⁵⁵ – Стара планина, четем Раковски и Берон и се възвисяваме от крадци и обирджии до революционери. Смеем се и плачем, и виждаме, че светът и свободата не са черно-бели, че историята е сглобена някак си случайно и в зависимост от личния ни избор, от многостранни блокове от възможности и колебания. Гичо ни помага да открием пътя към собственото си възвисяване.

В края на разказа си Гичо е тежко ранен и планинското възвишение, на което се е укрепил, е обградено от редовна турска войска. Гичо е

⁵² Пак там, с. 360–361.

⁵³ Пак там, с. 86.

⁵⁴ В интервюто, дадено през 2017 за „168 часа“, Русков говори за връзката между писател и герой и казва, че: „Когато човек изгражда литературния си герой, той прилича на артист, който влиза в роля“. Това изказване може да хвърли светлина върху близостта и взимозаменяемостта на гласовете на Гичо и Русков в романа. Вж.: <http://www.168chasa.bg/article/6204268>

⁵⁵ Повече по проблемите на топоса в романите на Русков може да се прочете в статията на Г. Гочев „Бунтарят опортюнист“ (2017). Вж. също: <http://kultura.bg/web/бунтарят-опортюнист>

на път да се застреля с колта си, за да се избави от бавнотечащото време и страданието. Малко преди да се сбогува с нас, Гичо вижда природата: „От мястото си зад камъка виждам как се люлеят жълтите треви, зелената горска шума, виждам отгоре небето, синьо, с бели перести облаци, още цяло обляно от слънце, в тоя безкраен следобед. И светлина, светлина, навсякъде светлина! Светлоструй. Господи, рекох си, помогни ми да ся възвися!“⁵⁶

В края на романа илюзията за автентичността на разказа от първо лице и за усещането, че по време на „фикционалното“ си пребиваване във Възраждането сме били водени от гласа на Гичо, е развенчана. От момента, в който Гичо започва да описва прелюдията към собствената си смърт, разликата между автор и разказвач става повече от осезаема. Съвременният читател е предварително информиран за зададеното в художествения текст разделение между автор и литературен герой, но случаят с „Възвишение“ е по-особен. Въпросът тук е кой записва последните наблюдения и мисли на Гичо? Самият той или някой, останал и оставен извън разказа на Гичо, слушател?

В отзива си „Първолични носталгии“ (2012) Д. Камбуров пише за колебанието на формата на фикционалния наратив във „Възвишение“ между „писмовност“ и „устност“:

Читателят цяла една книга е инвестирал в нея като в надарено със самосъзнание писмо, с вътрешна дистанция и перспектива, а накрая се е оказало, че е заложил на нула, докато, вместо недоовладяна, търсеца се писмовност, книгата била симулирала първична, примитивна, презентна устност.⁵⁷

Камбуров допуска, че краят на романа е следствие от „трик на оголване на похвата“⁵⁸, чрез който Русков разкрива на читателите си фикционалната същност и стиловата и езикова неправдоподобност на разказа на Гичо. По думите на Камбуров, разказът на Гичо е „неистова дискурсивна амалгама, вкарана в устата на един герой“, която „няма как да претендира или да симулира поместеност в реален запис, в писмо с автор или със записваща ръка“⁵⁹. Гичо говори с езиците на епохата.

Съгласни сме с Камбуров, че краят на „Възвишение“ съдържа авторски трик. Характерът на този трик обаче не може да се сведе единствено до неубедителната дискурсивна мащабност и подозрително широката философска и епистемологическа информираност на Гичо. Този трик може да бъде обяснен по аналогия с механизма на присъщата на чувството за възвишеното дуалност.

⁵⁶ Цит. по: РУСКОВ, М. *Възвишение*. Пловдив: Жанет 45, 2017, с. 405.

⁵⁷ Цит. по: КАМБУРОВ, Д. Първолични носталгии. – *Култура*, бр. 35 (2962), 19 окт. 2012: <http://www.kultura.bg/article/view/20198>

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ Пак там.

Преживяването на възвишеното е свързано, както вече споменахме, със затихване и отдръпване на външния свят (природата) и с пасивно наблюдение, което премества фокуса си от външното (дълбоко синьо небе, пирамиди) към вътрешното (стремеж към свобода, чувство за цел, приповдигнатост). В същото време пасивността на наблюдателя се компенсира от повишена интелектуална и емоционална активност. По аналогия Гичо може да се разгледа като активното „аз“ на Русков, което населява словесните интериори на Възраждането. Гичо е себerefлексията на пишещия пасивен Русков, който съзерцава миналото, надвесен над ръкописа си.

Когато мисълта се уталожил, външният свят нахлува обратно във възприятията ни и еуфорията на чувството за възвишеното спира. Краят на „Възвишение“ разобличава майсторската илюзия за активната самодостатъчност на разказвача, Гичо, и ни натрапва присъствието на автора. Русков, авторът, се откъсва от съзерцанието на миналото и се връща към реалността на „сега“. Русков става отново писателят Русков, авторът на „Възвишение“ и водещият глас в разказа, а Гичо, фикционалният аватар на Русков в несигурните и героични времена на Възраждането, е изпълнил ролята си и е на път да се самоубие. С края си „Възвишение“ иронизира собствената си автентичност като наратив от Възраждането, от което романът определено печели.

„Писателят като предател“

В есето си „Ролите на писателя“ (2006), написано с подобавачия за неговия художествен стил интригуващ сарказъм, в частта „Писателят като предател“, Попов пише:

Избирайки да остане верен на интуицията си и художествената истина, всеки писател рискува да бъде обвинен в предателство, особено в моменти на изострена обществената чувствителност. По време на войни, революции и прочее исторически катаклизми отказът да се види светът само в черно и бяло неизменно поставя под съмнение лоялността на пишещите. Изследвайки предимно парадоксите на съществуването и сложността на човешките взаимоотношения, литературата е в състояние да разколебае почти всяка кауза или мит. Големите произведения винаги са действали подривно по един или друг начин, дори онези, които съзнателно са целели да защитят даден мироглед или философия [...]. Защото въпреки временните си увлечения писателят всъщност няма друга кауза, освен текста.

В името на който е в състояние да извърши почти всичко [...].⁶⁰

⁶⁰ Цит. по: ПОПОВ, А. Ролите на писателя. – В: *Литературата – виртуални срещи*. Съст. А. Вачева. – *LiterNet*, 28.04.2006: <https://liternet.bg/publish/alekpopov/rolite.htm>

Присъщото на писателите незачитане на авторитета на идеологии и политически схващания ги прави особено подходящи за ролята на адепти на „свободата за“. Изказването на политически неудобни мнения и представянето на света в цялата му неприятна и объркваща сложност изисква смелост и хладнокръвие.

Във втория си роман за сестри Палавееви (2017) Попов продължава да пренаписва историята на партизанската съпротива, преобръщайки наложените, главно от социалистическия реализъм, клишета за класовата принадлежност, мотивите и нечовешката жертвоготовност на борците идеалисти. Попов не се страхува да използва „свободата си за“, за да покаже как „голямата история“, канонизирана от социалистическата идеология, е по-скоро творение на дребни интереси, човешки пристрастия и желания, авантюристичност, пресметливост и главно – на невероятно силен и помитащ всичко инстинкт за оцеляване. В този смисъл Попов извършва „предателство“ към идеализацията на събитията, считащи се за неприкосновени и основополагащи за периода на социализма, и по този начин поставя под съмнение основанията за носталгия по комунистическото минало и неговите интерпретационни модели. Писателите не принадлежат към никаква установена идеологическа доктрина. Те са вечните „предатели“.

Със „Сестри Палавееви по пътя към новия свят“ Попов ни повежда на задъхано приключение от бомбардировките над София през 1944-та, през перипетиите на сръбските партизани, до Лондон и Ню Йорк. Близначките Яра и Кара се разделени след разбиването на партизанския им отряд и всяка от сестрите стига до Америка, следвайки свой собствен път и след серия от невероятни приключения. Вихърът на историята ги поставя в двата враждуващи политически лагера, формирани се след Втората световна война. Кара – Моника – Димка – капитан Таня Гребенарова остава в България, арестувана е от полицията, където е изнудвана заради богатството на баща си, става жена на партийния функционер Бай Ангел, работи в милицията и след това става съветски агент и служител в българското посолство в Лондон. Яра – Габриела – Снежана – мисис Финеган успява да премине в Югославия, където е намерена и приета от местните партизани, страда от загуба на паметта, среща се с, влюбва се в и забременява от мъжествено-неустоимия партизански командир Пантер, среща британския пилот Ралф, успява да стигне до Лондон и се жени за Ралф Финеган.

За разлика от романа на Русков, в който почти всички герои са мъже, с изключение на краткото споменаване на сестрата Марианка и майката на Гичо⁶¹, главните герои(ни) на Попов се борят с историята и нейните превратности по женски. Сестри Палавееви не са феминистки,

⁶¹ Цит. по: РУСКОВ, М. *Възвишение*. Пловдив: Жанет 45, 2017, с. 268–269.

поведението и външният им вид извикват по-скоро асоциации с героините от американските комикси, като Жената чудо (Wonder Woman), или от шпионските филм в стила на Джеймс Бонд⁶². Попов се бори с клишетата на миналото, използвайки не толкова спецификата на езика и изказа на героините си, както прави Русков, а смесвайки жанровете и пренареждайки характерните за социалистическия реализъм сюжетни структури и типизация на героите. Образите на Яра и Кара са непосредственият резултат от тази жанрова игра.

В социалистическите детско-юношески партизански романи и повести като „Овчарчето Калитко“ (1946), „Митко Палаузов“ (1951) и „Ленко“ (1957), главните герои, които са деца или юноши – партизани, загиват като герои в битка с армията или жандармерията и се превръщат в пример за подражание на следващите поколения. Яра и Кара Палавееви също бягат от дома си и се присъединяват към партизанския отряд на Медвед още като ученички в гимназията, но техният житейски път и приключения продължават дълго след смяната на политическата система у нас. Художествената цел на Попов не е да превърне Яра и Кара в жертви, а в героини, чиито приключения продължават независимо от посоката на развитие на политическите събития и тяхното идеологическо значение и важност. В комиксите за Батман, Супермен и Жената чудо перипетиите на централните персонажи продължават с всяка нова книжка и краят на сюжета е винаги отворен. По сходен начин приключенията на близначките могат да бъдат описвани практически до безкрайност; краят на втората книга ни кара да вярваме, че изпълнения с опасности и превратности живот на сестрите няма да се промени и след пристигането им в Ню Йорк. Пиййки коктейла си, Кара се наслаждава на момент на спокойствие и безгрижност:

Кара засмука сламката. Не беше никак зле. Искаше ѝ се този момент никога да не свършва. Но от опит знаеше, че спокойствието е илюзия. Под гладката му повърхност цъкаше бомба със закъснител. Един поглед, една дума, една идея стигаха, за да се отключи верижна реакция. Спиралата на действието щеше да се завърти и приключението да започне отново. За добро или за зло.⁶³

Примесването на жанровете и придаването на черти на Яра и Кара, присъщи на героини от комиксите и на попкултурата въобще, могат да се открият на различни места в сюжета на романа. В главата „Сделка или не“⁶⁴ Кара е подложена на един от поредните разпити – шантажи в Дирекция на полицията, когато сирените известяват въз-

⁶² Цит. по: ПОПОВ, А. *Сестри Палавееви по пътя към новия свят*. София: Сиела, 2017, с. 336.

⁶³ Пак там, с. 427.

⁶⁴ Пак там, с. 50.

душна тревога. В трескавата суматоха Кара е върната и затворена в погрешна килия и се озовава лице в лице с предателя и доносника Пожар. Смайването е взаимно. Ядосаната Кара напада Пожар и чувайки вече падащите бомби, си представя, съвсем като персонаж от американски комикс или ретро пин-ъп момиче:

[...] как се носи чисто гола във въздуха, възседнала огромна бомба с издължена форма и перки на опашката. Косата ѝ се ветрее, а очите ѝ сълзят от скоростта. Бедрата ѝ стискат хладния корпус, върху който има надпис на английски, нещо от сорта на: *Bottoms up!* Димът на пожара щата под нея облъхва тялото ѝ. Тя управлява бомбата с бедрата си, сякаш язди делфин, и я насочва право към покрива на Дирекцията. Ето го, все по-близо! От гърдите ѝ се изтръгва откъснат боен вик:

– Яууууууууууу!⁶⁵

В лондонския си апартамент Яра приспива сина си, Били, с историята за Wonder Sisters⁶⁶. Главните героини са Габи и Мон, Габи е блондинка, а Мон – червенокоса⁶⁷. Сестрите притежават свръхсили, които се активират след вземането на „трансмутиращи гъби“⁶⁸, главният злодей в историята е джуджето Троцки, който е и начело на престъпния картел „Квантум“.⁶⁹

Елементи и персонажи от популярни приказки са също преплетени в интригата на сюжета. Снежана (Яра) и Пантер бягат след атака срещу сръбския партизански отряд, на който Пантер е командир. Търсят тиловия батальон и попадат в изоставените сребърни мини на крал Стефан Урош в компанията на 1-ви тилов батальон „Йован Рудар“, бойците на който не са от най-високите в партизанското движение – всички те са джуджета⁷⁰. Ниските бойци са успели да се освободят от плен участници в немската военна операция Lilitutaner⁷¹. Снежана прекарва част от войната в роля, аналогична на тази на Снежанка от приказката за Снежанка и седемте джуджета.

Внасянето на компоненти от литературните жанрове и образността на популярната култура в наративната структура на класическия социалистически детско-юношески партизански роман олекотява и иронизира идеологическата му натовареност и, също и заради необичайността и историческата парадоксалност на комбинацията, го трансформира в четиво за възрастни. Значителна метаморфоза претърпява и типологията на героите. Яра и Кара, подобно на съветския пионер

⁶⁵ Пак там, с. 58.

⁶⁶ Пак там, с. 369.

⁶⁷ Пак там, с. 370.

⁶⁸ Пак там, с. 369.

⁶⁹ Пак там, с. 371.

⁷⁰ Пак там, с. 116–117.

⁷¹ Пак там, с. 107.

герой Павел Морозов, жертват интересите на семейството си, за да се включат в комунистическото движение. Когато обаче става въпрос за мотивите, които движат героите и диктуват тяхното поведение, различията между романа на Попов и класическите партизански повести и романи са значителни.

В романа на Иван Хаджимарчев „Овчарчето Калитко“ главният герой, Калитко Кулин, е любознателно и умно момче, което не може да ходи редовно на училище заради недостиг на средства и защото трябва да работи за по-заможния си чичо. Калитко знае много, включително и за географското разположение на реки, континенти и планински вериги. Хаджимарчев пише, че Калитко:

Помнеше много реки и планини по земята, беше чел за повечето тропически животни, знаеше тяхната природа, техния характер, с какво се хранят и как отглеждат малките си.

Понякога Калитко внезапно се опитваше да слиса пастирчетата с някой чуден въпрос и винаги сполучваше. Веднъж той попита:

— Момченца (всъщност той казваше „монченца“, според местния говор), знаете ли коя е най-дългата река на света?

Искаше да блесне със своите знания.

— Не знаете, нали? Аз ще ви кажа: Мисисипи.⁷²

Докато овчарчето трупа знания с чисто безкористни цели, заради самото познание, слугинчето на семейство Палавееви, Елица, започва да се интересува от география по дълбоко користни причини. Елица и далечната ѝ братовчедка и съселянка, Мика, се готвят да предадат Кара на полицията, за да получат паричната награда, давана за главата ѝ⁷³. Загрижени за настъплението на съветската Червена армия и не притежавайки достатъчни географски познания, двете слугинчета решават да проверят позициите на немските и руските войски на картата:

Днепър, Кременчут, Техеран – всички тези имена не им говореха нищо. Те бяха учили само до 4-то отделение на началното училище, където географията не беше приоритет. Умовете им нито можеха да обхванат театъра на военните действия, нито да си го представят.

– Имаш ли карта? – делово попита Елица.

– Господинът има една голяма книга с много карти – рече Мика.

[...] Мика измъкна от библиотеката масивния атлас и го просна върху килима.⁷⁴

⁷² Цит. по: ХАДЖИМАРЧЕВ, Ив. *Овчарчето Калитко*: <https://chitanka.info/text/36012-ovcharcheto-kalitko>

⁷³ Цит. по: ПОПОВ, А. *Сестри Палавееви по пътя към новия свят*. София: Сиела, 2017, с. 32–33.

⁷⁴ Пак там, с. 36–37.

Романът на Попов пренаписва партизанското движение, превръщайки го в трагикомично приключение. Участниците в тази историческа надпревара за власт и оцеляване не се разделят на „добри“ и „лоши“ в съответствие с класовата си принадлежности и идеологическата си ориентация. В известен смисъл „добри“ и „лоши“ няма. Има герои, готови за приключения, които евентуално могат да спасят света, има и изпечени мошеници и дребни злодеи. Попов е написал талантлив роман за партизанското движение, образността и сюжетната динамика на който ни напомнят за тези на графичната новела.

Това, което „ангелът на историята“ може да открие, докато четем романите на Русков и Попов, е, че на историята трябва да се гледа с чувство за хумор и че въображението помага при намирането на нетрадиционни решения на традиционни исторически проблеми.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

ГОЧЕВ, Г. Бунтарят опортюнист. – *Култура*, 2017: <http://kultura.bg/web/бунтарят-опортюнист> [прегл. 20.09.2018].

ИГОВ, С. Роман за българското Risorgimento. – *LiterNet*, № 10 (143), 13.10.2011: <https://litenet.bg/publish/sigov/milen-ruskov-vyzvishenie.htm> [прегл. 21.09.2018].

КАНТ, И. *Критика на способността за съждение*. Прев. Ц. Торбов. София: БАН, 1993.

КАМБУРОВ, Д. Първолични носталгии. – *Култура*, № 35 (2962), 19.10.2012: <http://www.kultura.bg/bg/article/view/20198> [прегл. 21.09.2018].

ЛАТУР, Б. *Реасемблиране на социалното*. София: Изток-Запад, 2007.

ПОПОВ, А. *Сестри Палавееви по пътя към новия свят*. София: Сиела, 2017.

ПОПОВ, А. Ролите на писателя. – В: *Литературата – виртуални среци*. Съст. А. Вачева: *LiterNet*, 28.04.2006: <https://litenet.bg/publish/alekpopov/rolite.htm> [прегл. 21.09.2018].

РУСКОВ, М. *Възвишение*. Пловдив: Жанет 45, 2017.

РУСКОВ, М. За случайните съвпадения. – *LiterNet*, № 11 (168). 04.11.2013: https://litenet.bg/publish14/m_ruskov/sluchainite.htm [прегл. 21.09.2018].

ХАДЖИМАРЧЕВ, Ив. *Овчарчето Калитко*. София: Народна култура, 1955: <https://chitanka.info/text/36012-ovcharcheto-kalitko> [прегл. 13.03.2022].

REFERENCES

BENJAMIN, W. *Über den Begriff der Geschichte*. Retrieved: <https://www.textlog.de/benjamin-begriff-geschichte.html>.

BURKE, E. *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*. Cambridge University Press, 2014.

FROMM, E. *The Fear of Freedom*. Retrieved: <http://realsociology.edublogs>.

org/files/2013/09/erich-fromm-the-fear-of-freedom-escape-from-freedom-29wevrxr.pdf [seen 21. 09.2018].

GOCHEV, G. Buntaryat oportyunist. [The Rebel Opportunist.] In: *Kultura*, 2017: <http://kultura.bg/web/бунтарят-опортьюнист> [seen 20.09.2018].

HADZHIMARCHEV, I. *Ovcharcheto Kalitko*. [*Kalitko the Shepherd boy*.] Sofia: Narodna kultura [publ.], 1955. Retrieved: <https://chitanka.info/text/36012-ovcharcheto-kalitko> [seen 13.03.2022].

IGOV, Sv. Roman za bulgarskoto Risorgimento. [Novel about Bulgarian Risorgimento.] In: *LiterNet*, № 10 (143), 13.10.2011: <https://litenet.bg/publish/sigov/milen-ruskov-vyzvishenie.htm> [seen. 21.09.2018].

KAMBOUROV, D. Parvolichni nostalgii. [First-person Nostalgia.] In: *Kultura*, № 35 (2962), 19.10. 2012: <http://www.kultura.bg/bg/article/view/20198> [seen 21.09.2018].

KANT, E., T. TORBOV (trans.). *Kritika na sposobnostta za sazhdenie*. [*Critique of the Faculty of Judgment*.] Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 1993.

LATOURE, B. An Attempt at a "Compositionist manifesto". In: *New Literary History*, Vol. 41, 2010, 471–490.

LATOURE, B. *Reassembling the Social*. Oxford University Press, 2005.

MATRAVERS, D. *Fiction and Narrative*. Oxford University Press, 2014.

POPOV, A. *Sestri Palaveevi po patya kam noviya svyat*. [*Pallaveevi Sisters on the Way to the New World*.] Sofia: Ciela [publ.], 2017.

RUSKOV, M. *Vazvishenie*. [*Summit*.] Plovdiv: Zhanet 45 [publ.], 2017.

RUSKOV, M. Za sluchaynite savpadeniya. [About the Coincidences.] In: *LiterNet*, № 11 (168). 04.11.2013: https://litenet.bg/publish14/m_ruskov/sluchaynite.htm [seen 21.09.2018].

REWRITING HISTORY AND BREAKING TABOOS: ON THE REPRESENTATION OF HISTORICAL CHARACTERS IN CONTEMPORARY BULGARIAN NOVELS

Abstract. This article aims to examine some aspects of the attitude to well-known historic facts as presented in Milen Ruskov's "Summit" („Възвисяние“, 2011) and Alek Popov's second novel on the lives and adventures of the Palaveevi sisters („Сестри Палавееви – по пътя към новия свят“, 2017). The former book deals with the period of Bulgarian national revival in the 19th century and with the controversy surrounding the figure of Dimitar Obshti. The latter novel narrates the tale of the partisan resistance of 1940s. Both periods have a very special and important meaning in Bulgarian history and for the Bulgarians.

Ruskov's novel can be read in close dialogue with the romantic and Kantian idea of the sublime. The novel of A. Popov mimics the story lines of the chronicles, approved by the Bulgarian Socialist Party, about the communist resistance and its struggle with both fascism and capitalist class society, among which is I. Hadzhimarchev's "The Shepherd Kalitko" („Овчарчето Калитко“, 1946). At times Popov's novel reads as a classic comic book in the style of Batman, Superman and Wonder Woman.

M. Ruskov and A. Popov rewrite and deconstruct the myths surrounding both

periods in Bulgarian history, and reincorporate both the National revival and the partisan movement in the contemporary ever-changing outlook on the country's shared political, literary and historical background. The question is, can literature do what both politics and history proper have failed so far to accomplish, to alter and still preserve the memory of past events?

The paper uses texts of E. Fromm, W. Benjamin, B. Latour and D. Matravers.
Keywords: Bulgarian contemporary novel, sublime, Milen Ruskov, Alek Popov, literary criticism, Bulgarian history

Miglena Dikova-Milanova, PhD

Ghent University, Belgium

E-mail: miglena.dikovamilanova@ugent.be